

---

## CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

---

Császártöltés – Helytörténeti kiadványsorozat

Szerkeszti a Szerkesztőbizottság:

Bánáti István

Bolvári Csaba

Knipl István

Wicker Erika

A kötet szerkesztője:

WICKER ERIKA

Tördelés, tipográfia, könyv látványterve:

Wicker Erika

Nyomdai előkészítés:

ZéPé Design

Borítóterv:

Wicker Erika, Zalatnai Pál

Rajzok, térképek:

Knipl István, Janzsó Marianna

Fényképek:

Knipl István, Wicker Erika

ISBN 978-963-12-3646-0

Kiadja Császártöltés Község Önkormányzata  
Felelős kiadó: Takácsné Stalter Judit polgármester

Borító:

Kleine Charte des Königreiches Hungarn [B IX a 528/1a]. A Magyar Királyság részletes térképe 1785-ben, az I. katonai felmérés alapján. Forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum •

B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig)  
Az eredeti térkép a bécsi National Bibliothec gyűjteményében van.

---

CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

# CSÁSZÁRTÖLTÉS 1.

A CSÁSZÁRTÖLTÉSI HATÁR  
TÖRTÉNETE  
A KEZDETEKTŐL  
A FALU ALAPÍTÁSÁIG

Császártöltés  
2015



## TARTALOM

Köszöntő ( <i>Takácsné Stalter Judit</i> )	7
Császártöltés határának természeti jellemzői ( <i>Knipl István</i> )	9
Régészeti lelőhelyek a császártöltési határban a kezdetektől a kora újkorig ( <i>Knipl István – Wicker Erika</i> )	17
Határnevek üzenete I. Egykor volt középkori falvak a mai császártöltési határban: Csalae gyház és Morcs ( <i>Wicker Erika – Knipl István</i> )	49
Határnevek üzenete II. Egykor volt középkori falvak a mai császártöltési határ közvetlen környékén: Csákányfő, Polgárdi, Kéles és Illancs, Hajós- és Orbágyszentgyörgy, Zádor ( <i>Wicker Erika – Knipl István</i> )	62
Schweibert Miklós, a község benépesítője ( <i>Bánáti Miklós</i> )	75
Császártöltés telepítő kontraktusa ( <i>Bárth János</i> )	79
Függelék: Császártöltés helység Patachich Gábor kalocsai érsek által adott telepítő kontraktusa	
A falu neve ( <i>Wicker Erika – Knipl István</i> )	90
Császártöltés alapítása regényesen elbeszélve ( <i>Bánáti Miklós</i> )	100
Császártöltés, a fiatal település ( <i>Wicker Erika – Knipl István</i> )	106
Az első császártöltési lakosok ( <i>Bolvári Csaba</i> )	111
A kötet szerzői	141
Képek, térképek	143

Wicker Erika – Knipl István

## CSÁSZÁRTÖLTÉS, A FIATAL TELEPÜLÉS

*Fiatal? A 270 éves múltjával? Nem, a jelenből nézve természetesen nem az. Hiszen 1743-ban alapult, azaz mi, akiknek elődei az első betelepülőkkel érkeztek ide, immár a nyolcadik–kilencedik–tizedik generáció vagyunk. Felfoghatatlanul hosszú idő emberi emlékezettel mérve, de nem az egy település történeti múltját, főképp régmúltját tekintve...*<sup>1</sup>



Amikor Császártöltést megalapították, környéke már lakott volt. Lakott először azóta, hogy a török hódítás idején jórészt elnéptelenedtek a környékbeli középkori magyar települések (ld. Határnevek üzenete I. és II. fejezeteket). Vidékünk a 18. század első harmadára újjátelepült – túlnyomórészt német bevándorlók-kal. Ezek az új falvak többnyire megőrizték azoknak az egykori településeknek a nevét, melyeket lakóik a török hódoltság idején elhagytak, hogy védettebb helyen keressenek maguknak menedéket a bizonytalan időkben. Bizonyára volt, aki maradt, de az egykori falvak nagyrészt lakatlanná váltak; földjeiket, erdeiket, tavaikat még tovább használhatták azok, akiknek ezt a területre vonatkozó török rendelkezések lehetővé tették.

Az egykori középkori magyar települések egy része nem lett tehát a szó szoros értelmében lakatlan pusztá. Aki tehette, vagy akinek megengedték, az egykori faluja határában levő földeket tovább művelhette. És mert a bürokrácia nem mai keletű fogalom – a török kori hivatalok is pontosan tudni akarták, hogy ki, hol kaphat, művelhet földterületet. Így hát jórészt pusztaterületté válva is tovább éltek az olyan egykori falunevek, mint pl. Csala, Morcs, Polgárdi, Csákányfő, melyeket határnévként, dűlőnévként ma is őriz az emlékezet – nem tudva, hogy ezek egykor, a török kor előtt kisebb-nagyobb magyarlakta települések voltak. Császártöltés azonban más. Császártöltésnek nem volt ilyen történeti előzménye: azon a részen, ahol ma a tényleges falu terül el, soha nem volt ilyen nevű középkori település.

Császártöltés új falu, hiszen csak 1700-as évek első harmadában született...

Településünk 1743. augusztus 11-én kelt telepítő levelében a kalocsai érsek ki nyilvánította, hogy az „eleddig pusztán álló ama birtokunkat, melyen egykor, a régi időben Császár Tötés nevű falu állt, a német nemzetből származó [...] alattvalókkal telepítjük és népesítjük be [...] ezek az idegenből jövő emberek, mint alattvalók nemcsak a mi és a mi érsekségünk hasznára fognak települni az ezidőtájt pusztá faluba, Császár Tötésre, hanem ezzel a köznek is hasznára

1 Jelen tanulmány WICKER Erika – KNIPL István 2005a és WICKER Erika – KNIPL István 2005b adott fejezeteinek aktualizált és átszerkesztett változata

lesznek.”<sup>2</sup>

Császártöltés nagy helytörténésze, Bánáti Miklós véleménye szerint „minden bizonnyal igaza van az alapítólevélnek, hogy a mai község helyén egy ősi Császártöltés állott, ettől kapta az új település a nevét.”<sup>3</sup>

Ma azonban már tudjuk, hogy sem a falu, sem a neve nem idősebb a 18. század első harmadánál. Nemcsak a középkori írott forrásokban nem tűnik fel ez a név,<sup>4</sup> de a töltési határ régészeti terepbejárása sem mutatott ki középkori települést a falu lakott területén és annak közvetlen környezetében.<sup>5</sup> Nem jelzi egy 1740 körül készült térkép sem, mely e területen (ahogy ezt korábban jeleztük: véleményünk szerint hibásan) a Csákányfő és a Császár tó helyeket tünteti fel.<sup>6</sup>

Az új telepések megjelenéséig Császártöltés területét olykor „Csakánfeő (Csákányfő), másnéven Császártöltös” névvel is illették.<sup>7</sup> „Pest vármegye 1734. október 16-án hivatalos bizonyítványt adott ki arról, hogy a kalocsai érsekuraldom Hajós környékén házikezelésben műveli Csala, Csákányfő vagy más néven Császártöltös, Külső-szentgyörgy pusztákat.”<sup>8</sup> Ugyanígy, „Csákányfő seu Császártöltés”-ként (Csákányfő vagy Császártöltés) szerepel Mikoviny Sámuel 1742. évi térképén is.<sup>9</sup> 1743 táján – még Császártöltés azévi betelepülése előtt, - „egy Merikl András nevű gulyásunk bizonyos szegedi legénnyel barátságot vetvén valami idegen lovakat Csákányfő alias Császártöltési pusztára” vitt<sup>10</sup> – itt is egyazon településre gondoltak a két név alatt. Egy 1768-as hajósi határperben azt vallja az egyik tanú, hogy „azon hármias Határnak mellyékén Délnek fekvő Földeknek bírásában lenni Hajósiakat Csákány=fő mostani Császár Töltés meg szállása előtt nem tapasztalta...”<sup>11</sup> Ez az utolsó adat arról, hogy egy rövid ideig Császártöltést Csákányfővel vélték azonosnak.

A közelmúltbeli kutatások azonban megállapították (erről a Határnevek üzenete II. részben írtunk), hogy Csákányfőnek, a mai hajósi pincefalu területén

2 Császártöltés helység Patasics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő kontraktusa. In: BÁRTH János 1997a 79.; A kontraktust jelen kötetben is közöljük.

3 BÁNÁTI Miklós [1969] 39., 46.

4 „A múlt század [t.i. a 18. század – a szerzők] első felében keletkezett egészen új telep. A török világ előtt helyneve sem fordul elő. [...] Bél Mátyás 1734-ről még nem szól róla” GALGÓCZY Károly 1877 283.

5 KNIPL István 2004; Ld. a Régészeti lelőhelyek a császártöltési határban a kezdetektől a kora újkorig c. fejezetet ebben a kötetben.

6 BÁNÁTI Miklós 1981 182.; Plan von dem Laufe des Donau Stroms von Ofen bis Baja, Mikoviny Sámuel térképe 1740 körül, Adatbázis: Hadtörténeti Intézet és Múzeum • Hadtörténeti Intézet és Múzeum • B IX Ausztria–Magyarország • B IX b természetföldrajzi térképek (XVI. századtól 1918-ig). Nem egészen világos, hogy Mikoviny Csákányfőt és a Császár-tót szándékosan a mai császártöltési buszmegálló területe tájára tette-e, vagy véletlenül csúsztatta-e 3-4 km-rel északkelet felé; az ma már ugyanis bizonyos, hogy Csákányfő a hajósi pincék területén volt. A térkép elérhetősége az interneten: <http://maps.hungaricana.hu/hu/49464/>

7 „A Császártöltés helynév okmányban először 1734-ben fordul elő. Ekkor kettős neve volt a pusztának: Csakánfeő (olv. Csákányfő) másnéven Császártöltös. A helynév régies írásmódja: 1754. Tsászár-Töltés, 1761. Tsászártöltés, 1763. Chászár-töltés.” TÍMÁR Kálmán 1939 3.; Idézi: BÁNÁTI Miklós [1969] 37.

8 TÍMÁR Kálmán 1940b 2.

9 Mikoviny a Duna térképét Ercsitol Bajáig 1742-ben vette fel; az alaptérképnek (Országos Széchényi Könyvtár, Térkép 5212) keltezetlen másolatai is vannak. BENEDEFFY László 1976 122., 158-159.; Az egyiken Császártöltés neve pl. Csaszar Tötisként is szerepel; Az egyik térképváltozatot közli Bánáti Miklós is: BÁNÁTI Miklós 1981 183.

10 KÉL. II. Úr.ir. 1743. Az adatot Bárh Jánosnak köszönjük.

11 Kiss György 54 éves kecskeméti lakos vallomása. BÁRTH János 1997b 16.

egykor volt, a török kor elején már pusztává vált középkori falunak nemigen van köze a későbbi Császártöltéshez. Elhagyott falu volt, neve azonban határának elnevezésében tovább élt, akárcsak például Csaláé vagy Morcsé. És nagyon közel esett az 1743-ban Schweibert Miklósnak és a betelepülőknek adott, korábban név nélküli területhez (azaz a mai császártöltési belterület nyugati-délnyugati határához), a tévedés ezzel magyarázható.

A falu megalapítása után azonban azon kevés adatban, ahol Csákányfő neve még egyáltalán megjelenik, a két terület immár elkülönül: Csákányfő változatlanul a hajósi határ része maradt, de mellette ott volt az új falu, Császártöltés, a maga konkrét határaival. Egy 1769. évi határperben már különböző területként utaltak rájuk: „a’ M. Érsekség marhája, melly Császártöltésének meg szállása előtt Csákánfői és Csalai pusztákon járt...”<sup>12</sup>

A hivatalosan 1743 augusztusában alapított falu határait az érseki telepítő levél pontosan kijelölte: „Odaadjuk a fent megnevezett új lakosoknak Császár Tötés pusztá falu területét, mégpedig hosszában a Csákányfő pusztá alatti tótól kezdődően Csala érseki pusztá határáig a budai országút mentén; szélességben pedig egészen a halasi terület határáig; a másik oldalon pedig a mocsarakig és a nádasig”<sup>13</sup>

Kis terület volt ez a környező települések és uradalmi puszták nagyságához viszonyítva, beszorítva az immár Hajóshoz tartozó egykori Csákányfő és az érsekuralomhoz tartozó Csala pusztá közé. Nyugati terjedését az Örjeg gátolta, kelet-délkeleten pedig csak Halas és Jankovác találkozásáig terjedhetett.<sup>14</sup>

Úgy tűnik, korábban senkinek sem kellő kis földszáv volt – a mocsaras torlatú Szamár völgygel és az azt két oldalról kísérő, a későbbi telepések által Altbergnek és Hofstelának nevezett magaslatokkal –, mely lényegében a mai belterület központjával azonos.

Nem is volt kezdetben nagyon vonzó a betelepülni szándékozók számára. Korabeli források szerint öt évvel az első lakosok megjelenése után „Császár-töltésen mindöszve az mostaniakkal edgyütt Száz Ház” volt. A további betelepüléseket elősegítendő, „Csáky Miklós Kegyelmes Érsek Urunktul Eö Excellentiájátul meg engedtetett és az Népnék meg maradássára Csallya Pusztábul hogy egy rész az Határhoz adstringaltatni”, továbbá felszólították a hajósi és nádudvari sváb lakosokat, hogy házas fiaik közül néhányat engedjenek Császártöltésre áttelepülni.<sup>15</sup>

Több mint száz évvel később, a harmadik-negyedik generáció képviselői így

12 Patatics József 80 éves katymári lakos vallomása. BÁRTH János 1997b 15.

13 Császártöltés helység Patasics Gábor kalocsai érsek által kiadott telepítő kontraktusa. In: BÁRTH János 1997a 79.; A kontraktust jelen kötetben is közöljük.

14 A falu délkeleti határát 1769. évi határperek is említik: „...Császártöltési föld a Halasi és Jankováci kereszttéig, melly zöld halom névű domb mellett vagyon, terjedne.” (Oláh Mihály 65 éves mélykúti lakos); „...ha a’ Szállóknak Császártöltési határokat fogja mutatni, Jankovác és Kéles megütközésén az Halasi és Jankováci kereszttéig által ne mennyen.” (Wagner György 60 éves vaskúti lakos); „...emlétt Szabados beszéllette, hogy meg Boldogult Groff Patatics Gábor akkoriban volt Kalocsaj Érsek mondotta légyen neki, hogy Császártöltési, Jankováci és Kélei határokat az emlétt Kereszt út választaná.” (Fetter Péter 55 éves csátaljai lakos). BÁRTH János 1997b 17.

15 BÁRTH János 1997b 36. és 158. j.

látták településüket: „A falu egy völgy katlanban fekszik homok domboktól körül véve három oldalról, míg nyugot felül a sárközi síkság terülvén a falu ki-nézése olyan, mint ha valaha egy kikötő lett volna, megjegyzendő, hogy e vidéken átalyános a hiedelem, hogy Sárköz vidéke az egykori édes tenger lett volna, melynek keleti partját képezte Császártöltés Hajós 's Nádudvar felső határa.”<sup>16</sup> Ennek azonban a valósághoz vajmi kevés köze van – nyilván azt próbálták magyarázni, miért volt ilyen vizenyős a falu akkori közepe és mostani központja, a buszmegálló körüli rész.

A magyarázat egyszerű: valóban mocsaras volt. 1864-ben is úgy emlékeztek, hogy „a falu közepén egy hajlat van, mely azelőtt rendezetlen mocsár volt, lecsapoltatván most igen jó veteményes kertek vannak ott.”<sup>17</sup> Ez a vízjárta terület a 19. század közepéig – legalábbis csapadékosabb időkben – nagyméretű lehetett: „ezelőtt a falu közepét egészen elfoglalta, de a lakosság által kerteknek kitöltetvén, most igen csekély terjedelmű.”<sup>18</sup> Olyannyira, hogy mára már csak a Kossuth és az Úttörő, most Gőzmalom utca közötti kertek alacsony fekvése utal rá...<sup>19</sup>



*Adva volt tehát az 1740-es évek elején egy viszonylag kedvezőtlen adottságú kis terület az akkor már újraterlept vagy továbbélő Hajós, Kecel, Halas és Jánoshalma között, egy afféle „senki földje”. Mocsaras volt, és emelkedőkkel szabdalt, nyilván ezért nem tartottak rá igényt a környékbeli, nem sokkal korábban megalapított falvak. Amikor Schweibert Miklós e tájra érkezett, már nem volt ezen a vidéken máshol hely – és ez az akkor meglehetősen kedvezőtlen földrajzi adottságú kis hely lett a mi falunk, Császártöltés...*

16 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 73.

17 Hoffmann Lajos jegyző és Petz Bernát bíró közlése, 1864. In: PESTY Frigyes 1984 77.

18 Hoffmann Lajos jegyző és Koch Vintze „heletes” bíró közlése, 1865. In: PESTY Frigyes 1984 73.

19 A Schmitának nevezett, mély fekvésű terület a Duna árterébe tartozik, ezért a Sárköz többi részéhez hasonlóan többször volt részben vízzel borított. Egyes korabeli térképek itt is jeleznek egy rövid töltést, mely azonban nem volt túl jelentős, csak egy kis szakasz, ami annak az útnak a járhatóságát biztosította, mely a mai Bajcsy-Zsilinszky és Keceli utcákat összeköti. Nyilván a fent említett lecsapoláskor szűnt meg. Az I. katonai felmérés (1782–1785) szöveges leírása már nem is említi, s a térképen is csak egy kis híd szerepel.



LEVÉLTÁRI RÖVIDÍTÉS

KÉL. = Kalocsai Érseki Levéltár (Jelenlegi hivatalos neve: Kalocsai Főszékesegyházi Levéltár)  
Úr. ir. = Úriszéki iratok

IRODALOM

- BÁNÁTI Miklós  
[1969] Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés község történeti adattára 1744–1964-ig. Császártöltés
- BÁNÁTI Miklós  
1981 Újabb adatok Császártöltés történetéhez. Császártöltés
- BÁRTH János  
1997a Kalocsai kontraktusok. Kalocsa
- BÁRTH János  
1997b Migrációs adatok a Duna-Tisza közti határperekben. Cumania 14. 5-40. Kecskemét
- BENDEFFY László  
1976 Mikoviny Sámuel megyei térképei. Különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. Budapest
- GALGÓCZY Károly Császártöltés község történeti adattára 1744–1964-ig  
1887 Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája. Budapest
- KNIPL István  
2004 Császártöltés régészeti topográfiája. Cumania 20. 173–204. Kecskemét
- PESTY Frigyes  
1984 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. kötet. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre
- TÍMÁR Kálmán  
1939 Sárközi helynevek. Császártöltés neve. I. rész. Magyar Népművészet, I. évf. 9. sz. november 1. 3.
- TÍMÁR Kálmán  
1940b Sárközi helynevek. Császártöltés neve. Befejező rész. Magyar Népművészet, II. évf. 7. sz. április 15. 3.
- WICKER Erika – KNIPL István  
2005a Császártöltési legendák és valóságalapjuk. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében az ezredfordulón 10. (1999–2005) 37–46. Kecskemét
- WICKER Erika – KNIPL István  
2005b Középkori falvak a császártöltési határban. Cumania 21. 99–136. Kecskemét